तनहुँसुर (इतिहास र जैविक विविधताको खानी)

TANAHUSUR (A HISTROICAL PLACE WITH RICH BIO-DIVERSITY)

सचित्र पुस्तक
PICTORIAL BOOK

UNDP gef SGP The GEF Small Grants Programme

Advisors: Vivek Dhar Sharma
National Coordinator
UNDP GEF Small Grants Programme

Krishna Chandra Subedi
Chairperson Energy & Environment Nepal

Written by: Hari Singh Gurung
Chairperson Sampada Nepal

Cover Page: Cannon, Gaddi Chautara, Shiva Temple, Fulpati Dhunga & Khadgakali Temple

Photography: Dipendra Bhandari, Hari Singh Gurung, Asbin Kisor Shretha, Madan Ale

Published by:

Energy & Environment Nepal
Tanahun, Nepal
Phone: 9851108570
Email: kc_subedi@yahoo.com, www.enenepal.org.np

Disclaimer:

The opinions expressed herein are those of the writer and may not necessarily reflect the official view of the United Nations Development Prgrame in Nepal.

"विविधतायुक्त गाउँ शहर, समृद्ध मेरो व्यास नगर"

व्यास नगरपालिका
नगर कार्यपालिकाको कार्यालय
दमौली, तनहुँ
गण्डकी प्रदेश, नेपाल
२०७३

पत्र संख्या: २०८०।०८१
चलानी नम्बर:

मिति: २०८१।२।२५

शुभ-कामना

उर्जा तथा वातावरण नेपाल व्यास नगरपालिका वडा नं.४, तनहुँले ऐतिहासिक तनहुँसुरलाई समेटेर "तनहुसुर सचित्र पुस्तक" प्रकाशन गर्न लागेको थाहा पाउँदा खुशी लागेको छ।

यस प्रकाशनको माध्यमबाट व्यास ११ र भानु ६ मा अवस्थित तनहुँसुर क्षेत्रको वन जंगल, जैविक विविधता एवं समग्र तनहुँसुरको ऐतिहासिक, धार्मिक, साँस्कृतिक तथा पुरातात्विक सम्पदाहरुको बारेमा सम्बन्धित सरोकारवालाहरुलाई जानकारी गराउन सकोस् भन्ने विश्वास लिएको छु। साथै यस संस्थाले जैविक विविधताको संरक्षणमा सहयोग गरी पर्या पर्यटन, जैविक खेती र नवीकरणीय उर्जा प्रणालीका माध्यमबाट स्थानीय समुदायको जिविकोपार्जन गराउनमा समेत महत्वपूर्ण योगदान पुऱ्याउने छ भन्ने आशा राख्दछु।

अन्त्यमा जलवायू परिवर्तनका असरहरुलाई केही हदसम्म भएपनि कम गर्न यस संस्थाले उर्जा तथा वातावरणका क्षेत्रमा अझ प्रभावकारी भूमिका निर्वाह गर्दै जान सकोस् भन्दै यस प्रकाशनको पूर्ण सफलताको शुभकामना व्यक्त गर्दछु।

....
वैकुण्ठ न्यौपाने
नगर प्रमुख

वैकुण्ठ न्यौपाने
प्रमुख

"भूकम्प प्रतिरोधी संरचना निर्माण गरौं, सम्भावित प्रकोपबाट बचौं र बचाऔं"

Phone No. 065-563162/563163, Fax No.: 977-65-563233 Email: vyasmunicipality@gmail.com Web:www.vyasmun.gov.np

Congratulations and Best wishes

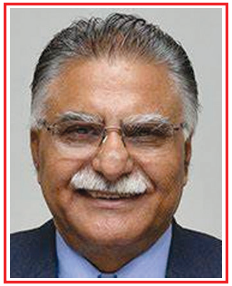

Tanahun surconceals wealth of historical facts, natural beauty, cultural diversity and rich myths and folk stories. It is a place for aesthetic beauty, meditation, research, reflection and inspiration. Ever since my childhood I was fascinated by this place especially the folk stories that went around Tanahunsur area. We were overwhelmed by mysterious things like Jarkate Dhunga, the legendary canon that could kill miles away, the ferocious Kalika, the stories of Tundikhel where mighty Tanahunge army used to drill, the durbar on top of the hill over looking almost all the parts of Tanahun kingdom and protected by steep slopes on three sides. We were enchanted by the stories about traditional weapons like swords, the stones, boulders, slings, bow and arrow among others. Our best attraction was Ghantu dance Which we tried not to miss. This event attracted men, women young, and old from all over Tanahun. We watched nearly transfixed and the girls danced in a nearly transcen dental condition--slow, hard to understand, musical chorus led by old women and men.

The amazing view from the ridge of Tanahusur and the biodiversity of the Ramche-Bhir, northern slope extending from Pokhrelphant to Ramche, Keran, Archalchaur, Dharampani, leading to Tanahunsur was something which we ventured to walk several times. We enjoyed the diversity of that area beginning with wild fruits like thank al (wild dates), bet, dalchini, pakhanbet, shilajit and other rare plants and minerals of medicinal values. Of course, the story of jhankri and demons and witches scared us but we did enjoyed listening to those stories and spots where such things were supposed to have happened. As most of these tangible and intangible wealth are in the process of getting extinct, it gives me a great satisfaction to see some leaders venturing to dig out, protect and promote and make these places more meaningful for the younger generations. I congratulate these leaders and institutions.

I am delighted to know that the Urza tatha Vatawaran Nepal is publishing the Pictorial Book of Tanahunsur in both Nepali and English language. I am sure this book is going to be valuable asset for all of us especially, for Byas Municipality and relevant government agencies to design projects and programs in the future. It will also encourage researchers, conservationists, cultural and social scientists to visit and work in Tanahunsur area. I sincerely appreciate institution's commendable work and congratulate Chairperson Krishna Chandra Subedi for taking up this project. I thank conservationist and tourism expert leader Hari Sing Gurung for connecting me with this institution.

Best wishes

Jagadish C. Pokharel, Ph. D.
Former Vice Chair, National Planning Commission
Email: Jagadishcpokharel@gmail.com

Forewords

Tanahusur is a historical place. This pictorial book well described ancient saga of Tanahusur, documented historic artefacts belonging to Sen Dynasty and initiatives undertaken to develop ecotourism. As such, it also served as a guidebook to tourists visiting Tanahusur. The book also briefly described Tanahusur Landscape Conservation Project supported by Global Environment Facility Small Grants Programme of United Nations Development Programme and highlighted how collaborative effort can positively change the overall landscape. Today, Tanahusur has become one of the tourist destinations where historical artefacts, natural beauty and warm local hospitality blended together to welcome visitors for a memorable stay.

The development initiatives would not be possible, had there been no strong leadership from Mr Baikuntha Neupane, Mayor, Vyas Municipality; Mr Anandaraj Tripathi, Mayor, Bhanu Municipality; Mr Udayaraj Gauli, Former Mayor, Bhanu Municipality and Nir Bahadur Khadka, Former Ward Chair Vyas-11. Likewise, Tanahusur also owes the continuous support from Hon. Mr. Ram Chandra Pokhrel, Member of Constituent Assembly. I would like to take this opportunity to express my sincere gratitude for their passion and praiseworthy development interventions.

I would express my special thanks to Mr Hari Singh Gurung for his commendable work in transforming Tanahusur as one of the tourist destinations and preparing this book to further boost the ecotourism. Likewise, I would also like to appreciate Mr Krishna Chandra Subedi, Chair of Energy and Environment Nepal and his team for successfully completing the Tanahusur Landscape Conservation project and making a difference in the rural livelihood. Thanks are also due to Ms Renuka Pun for supporting the project implementation.

Last but not the least, my sincere admiration to all the people from Tanahusur, including Mr KB Thapa Chairperson Tanahusur Home-stay, Mr. Madan Ale Chairperson Tanahusur Devasthal Home-stay for their tremendous contribution and dedication to bring Tanahusur at present condition and wish their endeavor continue in the future as well.

Vivek Dhar Sharma
National Co-ordinator
UNDP GEF Small Grants Programme

विषयसूचि (Table of Contents)

१. तनहुँसुर/Tanahusur १/29

२. तनहुँसुरका मुख्य पर्यटकीय उपजहरू २
Main tourism products of Tanahusur Landscape

३. तनहुँसुर क्षेत्रका महत्वपूर्ण पर्यटकीय गन्तव्यहरू: ३/30
Important tourist Destinations & Products of Tanahunsur Landscape

- ३.१. तनहुँसुर दरबार परिसर/Tanahusur Palace Complex ३/30
- ३.२. त्रितुंग/Tritung (Tanahusur Peak) ३/31
- ३.३. तनहुँसुरका गढीहरू/Forts of Tanahusur ४/32
- ३.४. शहीद पार्क/Martyrs' Park (Hatiyagadhi) ५/33
- ३.५. जारकाटे ढुङ्गा/Jarkate Dhunga ५/33
- ३.६. तनहुँसुरका पानी/Water Resources of Tanahusur ६/34
- ३.७. सांस्कृतिक ग्रामहरू/Cultural Villages ७/35
- ३.८. टुडीखेल/Tudikhel (Parade Ground) ८/35
- ३.९. तनहुँसुर ईको-ट्रेक/Tanahusur Eco-Trek ८/36
- ३.१०. घरबास (Home-stays) १०/38
- ३.११. जंगल वाक/Jungle walk १२/40
- ३.१२. कृषि फार्म अवलोकन/Agriculture Farm Observation १३/40

४. सहभागितामुलक तनहुँसुर क्षेत्र संरक्षण परियोजना १४/41
(Participatory Tanahusur Landscape Conservation Project)

- ४.१. संक्षिप्त परिचय/Introduction १४/41
- ४.२. परियोजना अनुसार सम्पन्न कार्यक्रम र उपलब्धिहरू १५/42
  Project
- ४.३. समग्र तनहुँसुर क्षेत्रको विकासका लागि मार्ग दर्शनहरू १९
  Guidance to develop Tanahusur Landscape

५ तनहुँसुरको पर्या पर्यटनका लागि आवश्यक मार्गदर्शनहरू: २०/46
Some Essential Guidance to Develop Eco-Tourism in Tanahunsur

- ५.१. तनहुँसुर भ्रमण गर्न आउने पर्यटकहरूका लागि मार्गदर्शन २१/47
  Some Role for tourist Visiting Tanahusur
- ५.२. सरकारका लागि मार्गदर्शन/Role of government २२/47
- ५.३. भ्रमण संचालकका लागि मार्गदर्शन २२/48
  Role of tour operators
- ५.४. होटल, रेष्टुरेण्ट तथा होमस्टे सञ्चालकहरूका लागि मार्गदर्शन २३/49
  Role of hotels, restaurants and home-stay Operators

६. तनहुँसुर भ्रमणमा अवलोकन गर्नै पर्ने पर्यटकीय सम्पदाहरू २४/50
Must-see Tourist Attractions in Tanahunsur

७. तनहुँसुर भ्रमण तालिका/Tanahusur Tour Package २५/Inside Cover

८. तनहुँसुर कसरी पुग्ने ?/How to get Tanahusur? २६

९. तनहुँसुर विशेष २७

१०. Tanahusur Now & Then 51

११. World Heritage Day (Drawing Contest) 54

१. तनहुँसुर

तनहुँ जिल्लाको एक महत्वपूर्ण ऐतिहासिक पृष्ठभूमि भएको स्थल हो तनहुँसुर । तनहुँसुरको अधिकांश भूभाग व्यास नगरपालिका वडा नम्बर ११ र केही भाग भानु नपा वडा नं. ६ अन्तर्गत पर्दछ । तनहुँसुर बाईसे चौविसे राज्यको पालामा एक शक्तिशाली राज्यको रूपमा स्थापित भएको ईतिहास साक्षी छ । वि.सं. १६१० सम्म पाल्पा राज्य अन्तर्गत पर्ने तनहुँ तात्कालिन पाल्पाली राजा मणिमुकुन्द सेनले आफ्ना छोराहरूलाई भागबण्डा गरिदिए पछि सोही समयदेखि स्वसाशित राज्यको रूपमा वि.सं. १८३९ सम्म अखण्ड राज्य रहिआएको पाईन्छ । करिव २३० वर्षको यस अवधिमा प्रथम राजा भृङ्गी सेनदेखि अन्तिम राजा हरकुमार दत्त सेनसम्म विभिन्न नौ सेन राजाहरूले राज्य गरेको तनहुँ राज्यको राजधानीको नाम हो तनहुँसुर ।

वि.सं. १८३९ मा पृथ्वी नारायण शाहले तनहुँलाई नेपालमा गाभ्नु अघि हालको तनहुँ र चितवनको पुरै भाग समेटी भारतको रामनगर तथा राजपुरसम्म विस्तार गरी एक वैभावशाली राज्यको रूपमा स्थापित रहेको थियो । विशेषतः मगर, नेवार दलित एवं क्षेत्री ब्राम्हणको वसोबास रहेको तनहुँसुर प्रशासनिक अड्डा मात्र नभइ व्यापारिक केन्द्रको रूपमा समेत प्रख्यात रहेको ईतिहासले प्रमाणित गर्दछ । समुन्द्र सतहबाट १२४५ मि. उचाईमा अवस्थित तनहुँसुरको टुप्पामा तीन फरक फरक टाकुराहरू छन् जसलाई त्रितुंग पनि भनिन्छ, त्यहि त्रितुंग नामाकरण अपभ्रंश भै तनहुँ हुनगएको ईतिहासविद्हरूको भनाई छ । यो क्षेत्र नेपाल एकिकरणका अभियन्ता पृथ्वी नारायण शाहको बुढामावली पनि रहेको अग्रजहरू बताउँछन्, र यो तनहुँसुर त्यतिबेला पनि पराजित राज्य होइन, अब एक हुनुपर्छ भनेर सुम्पिइएको राज्य हो ।

२. तनहुँसुरका मुख्य पर्यटकीय उपजहरू:

घरबास (होमस्टे)
माउण्टेन वाईकिङ्
वर्ड वाचिङ
संस्कृति आदान–प्रदान
स्थानीय खानाका परिकार

ऐतिहासिक एवं पुरातात्विक सम्पदाहरू
प्याराग्लाईडिङ्
जंगल वाक
मनोरम पहाडी तरेली
स्थानीय जात्रा, मेला महोत्सव

धार्मिक स्थलहरू
फिल्म सुटिङ्
योगाभ्यास
दन्ते लहर हिमाल

तनहुँसुर ईको ट्रेक
पिक्निक स्पट
साहित्यिक पर्यटन
कृषि/पशु फार्म

विभिन्न विषयगत क्षेत्रको खोज तथा अध्ययन अनुसन्धान आदि ।

३. तनहुँसुर क्षेत्रका महत्वपूर्ण पर्यटकीय गन्तव्यहरू:

३.१. तनहुँसुर दरबार परिसर

पुरातात्विक दृष्टिकोणले दरबार परिसर क्षेत्रमा२०० वर्ष भन्दा पुरानो सेन राजाहरूको दरवारको अवशेष पाइन्छ । पुरातत्व विभाग अन्तर्गत उत्खनन् गरिएको यस दरवार परिसर क्षेत्रमा खड्गकाली मन्दिर, प्राचीन ईनार, राजारानी नुहाउने ढुङ्गा, शिव र विष्णु मन्दिर, नेपालको एउटै मात्र पारीजातको जंगल, सल्लाघारी सहितको यस परिसर रमणीय दृश्यावलोकनका लागि समेत उत्कृष्ट रहेको छ । यस प्राचीन स्मारक स्थल दरबार परिसर तनहुँसुर क्षेत्रको सबैभन्दा महत्वपूर्ण सम्पदाको रूपमा लिइन्छ ।

३.२. त्रितुंग (तनहुँसुर चुचुरो)

तनहुँसुरका तीन चुचुरा (त्रितुंग) मध्येको सबैभन्दा अग्लो चुचुरो गोलाघर अन्तर्गतको तनहुँसुर चुचुरो (१२४५ मि.) हो । सेन वंशीय राज्यसत्ताका बेला सामरिक महत्वले समेत प्रख्यात तनहुँसुर चुचुरो दुश्मनहरूको निगरानी राख्नका साथै दैवी प्रकोप र आलापका बेला तुरून्त संदेश प्रवाह गर्ने मुख्य थलोको रूपमा समेत रहेको स्थानीय अग्रजहरू बताउँछन् । वि.सं. २०६० सालसम्म एउटा सल्लोको चौतारो मात्र रहेको उक्त चुचुरो खुला आकाश सहित धर्ती नियाल्न मिल्ने तनहुँसुरको सर्वोत्कृष्ट दृश्यावलोकन स्थलको रूपमा रहेको थियो भने हाल सोही स्थानमा दूर सञ्चारका अग्ला टावर र मेशेनरी घर निर्माण भएको कारण पर्यटकहरू ती क्षणहरू अवलोकन गर्न र तस्विर लिनबाट बञ्चित छन् ।

३.३. तनहुँसुरका गढीहरू

तनहुँसुर दरबार वरपर तात्कालिन शेनवंशी राजाहरूले आफ्ना सुरक्षा एवं सुविधाका लागि साना साना गढ (गढी) हरूको समेत विकास गरेको पाईन्छ । ती गढीहरूमा तनहुँसुरगढी, भोरथोकगढी, धानगोदामगढी, पत्यारथोकगढी, गोलाघरगढी र हटीयागढी मुख्य रहेकाछन् । ती गढीहरू मध्ये तनहुँसुरगढी (१२४० मि.) हालै विकसित तनहुँसुर ईको ट्रेकको (मूलपानी-तनहुँसुर ५ कि.मि.) अन्तिम विन्दू हो भने यस क्षेत्रको सबैभन्दा आकर्षक दृश्यावलोकन स्थलको रूपमा मानिन्छ । यहाँबाट अवलोकन गर्न सकिने सूर्योदय र सूर्यास्त, फाँटका कुहिरोको रास, पहाडी तरेली र संरक्षित वनजंगल वास्तवमै मनमोहक छन् । गोलाघरगढीमा दुर्लभ एवं प्राचिन शैलीको तोपको भग्नावशेष राखिएको छ । त्यसैगरी धानगोदामगढीमा हाल पुननिर्माण गरिएका प्राचिन चौतारीहरू, तनहुँसुर सामुदायिक होमस्टेको सभाघर र टिकटक स्टेशन रहेकाछन् भने हटियागढीमा शहीद पार्क निर्माण गरिएको छ ।

३.४. शहीद पार्क (हटियागढी)

तनहुँसुरले अर्को महत्वपूर्ण ऐतिहासिक पृष्ठभूमि समेत अंगालेको छ । वि.सं. २००७ सालको क्रान्तिमा बन्दीपुर अड्डा कब्जा गर्ने क्रममा शहादत प्राप्त गर्ने ६ जना वीर शहीदहरूको बलिदानीलाई यहाँ महत्वको रूपमा लिइन्छ । उनीहरू मध्ये चार जना धर्मराज श्रेष्ठ, सन्त बहादुर राना, चन्द्र बहादुर सार्की र उत्तर कुमार श्रेष्ठ तनहुँसुर र बाँकी दुई जना खड्क बहादुर गोदार बसन्तपुर र धर्मध्वज गुरूङ पुलिमराङ्का थिए । ती वीर शहीदहरूको सम्मानमा हाल हटियागढीमा वहाँहरूको पूर्णकदको शालिक सहितको शहीद पार्क निर्माण गरिएको छ । पार्क अवलोकन गर्नेक्रममा साविक तनहुँसुर गाविस भवन नजिकको पुरानो शहीद पार्क, भीमसेन थान, गद्दी चौतारा, देवस्थल प्रा.वि. को पुरानो भवनका साथै समाजका अग्रजहरूबाट एकादेशको कथा जस्तो लाग्ने हटियाको पुरानो गतिविधि श्रवण गर्न पाईन्छ ।

३.५. जारकाटे ढुङ्गा

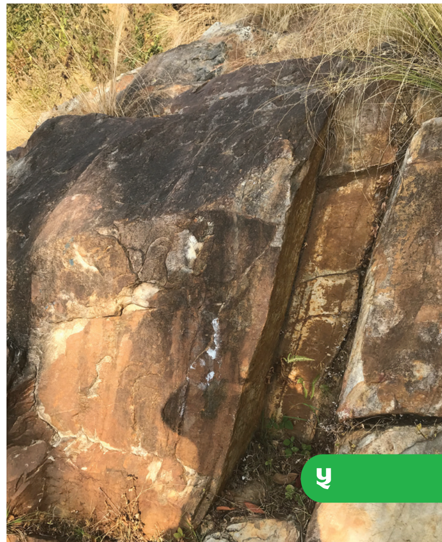

तनहुँसुरको अर्को चाखलाग्दो कथा बोकेको सम्पदा हो जारकाटे ढुङ्गा । शदियौं अघि एक जना स्थानीय पुरूषले आफ्नी श्रीमती अर्कोले भगाएको झोंकमा तरबार लिई जारलाई लखेट्दै जाँदा ढुङ्गाको छेलपरी लुकिबसेको जारलाई काट्दा ढुङ्गा सहित काटिएकोले उक्त ढुङ्गाको नामाकरण जारकाटे ढुङ्गा रहन गएको स्थानीयवासी बताउँछन् । यस क्षेत्र वरपर बाईस सिढी चौतारा, ढुङ्गे साँगु आदि जस्ता महत्वपूर्ण मूर्त सांस्कृतिक सम्पदाका साथै भञ्ज्याङस्थित पिक्निकमा रमाउनेहरूका लागि खानेपानी, शौचालय र ठाँटी सहितको फराकिलो चौर रहेको छ । उक्त स्थलमा पिक्निक वा अन्य रमाईला कार्यक्रम सञ्चालन गर्नको लागि भने देवस्थल टोल विकास संस्थाको अनुमति लिनुपर्ने हुन्छ ।

३.६. तनहुँसुरका पानी

झलक्क हेर्दा तनहुँसुरका चुचूराहरू रूखो एवं ढुङ्ग्यान देखिएता पनि दरवार परिसर वरपर नै प्राचिन ईनार, कुवा एवं ढुङ्गेधाराहरू पाइनाले यो क्षेत्र जल तथा वनस्पतिको भण्डार समेत रहेको मानिन्छ । यहाँका मुख्य जलश्रोतहरूमा कुँडापानी, साउनेपानी, पोखरापानी, चिसापानी, सिमपानी, कुसुमपानी, भीरपानी, धारापानी, धरम्पानी, मूलपानी, खस्रेपानी, चापपानी, बासपानी, भगवतीपानी, पाचकीपानी, राजापानी, कटुसेपानी, ऐशेलुपानी, जुकेपानी, जोगीपानी, माटेपानी, आरूपानी आदि हुन् । हाल यी जलश्रोत क्षेत्रहरू कुनै गाउँको नामबाट कुनै धार्मिकस्थलको नामबाट त कुनै पर्यटकीय सम्पदाको नामले प्रसिद्धछन् । ती मध्ये भगवतीपानी र राजापानी तनहुँकै प्रसिद्ध धार्मिकस्थलको रूपमा पुजिन्छ जहाँ विशेषगरी हरिवोधिनी एकादशी (ठुली एकादशी)का दिन विशेष पूजाआजा सहितको पर्व लाग्ने गर्दछ । तनहुँसुरको दक्षिणी बेसी मूलपानी कृषि उर्वरभूमिको रूपमा रहेको छ, विशाल फाँटलाई पानी पुऱ्याउने मूलपानीको मूल दुई दर्जन बढी स्थानमा थुनछेकगरी सिंचाई गर्दा समेत शुरूआतदेखि अन्तसम्म जस्ताको तस्तै रहने मूलपानीलाई स्थानीयबासी जलदेवीको रूपमा आराधना गर्दछन् । त्यसैगरी धरम्पानीस्थित भाईरल चौतारा, पञ्चायती अड्डाचौतारी र देउरालीडाँडा हाल विकसित तनहुँसुरका नव पर्यटकीय उपजहरू हुन् ।

३.७. सांस्कृतिक ग्रामहरू

तनहुँसुरका गाउँहरूमा प्राय सबैको पछाडि थोक जोडिएका छन् । चण्डेनीथोक, भोरथोक, गंगालीथोक, पाल्पालीथोक, पत्यारथोक आदि । हाल यी गाउँहरूको समग्र विकासका लागि ग्रामीण पर्यटनलाई मुख्य आधार मानी अघि बढीरहेका छन् । चण्डेनीथोक विशेषतः चण्डीथान, साउनेपानी, फुलपातीढुङ्गाका साथै तनहुँसुरका चार शहीद मध्ये सन्त बहादुर राना र चन्द्र बहादुर सार्कीको समेत गाउँ रहेकोले बढी चर्चामा आउने गर्दछ । अन्य थोकहरू भने हाल तनहुँसुर भ्रमण गर्न आउने आन्तरिक एवं वाह्य पर्यटकहरूका लागि न्यानो आतिथ्यता, मौलिक संस्कृति, अर्गानिक खानाका परिकार सहित सामुदायिक होमस्टे सञ्चालनमा व्यस्त रहेकाछन् ।

३.८. टुँडीखेल

तनहुँसुर भ्रमण गर्न आउनेहरूले छुटाउनै नहुने अर्को गन्तव्य हो, टुँडीखेल । फराकिलो चौर, तारो हान्ने घर, सहजै दरबार परिसर उक्लने चिठेको सिढी बाटो, टुडिखेलबाट देखिने हिमश्रृङ्खला आदि यस गन्तव्यका मन लोभ्याउने पाटाहरू हुन् । हाल टुँडिखेल नजिकै नीजि क्षेत्रको पहलमा विकास गरिएका सुन्तला, दालचिनी र एभोकाडोको बगैचा, नर्सरी बेड, सोलर पावरद्वारा सञ्चालित खानेपानी योजना आदिले पनि यहाँ आउने पर्यटकहरूलाई भरपुर आनन्द प्रदान गर्दछ ।

३.९. तनहुँसुर ईको-ट्रेक

नेपालको पर्यटन, प्रकृति र संस्कृतिमा आधारित छ । अव्यवस्थित पर्यटन विकासका कारण मुलुकका विभिन्न पर्यटकीय गन्तव्यहरूको वातावरणीय संतुलनमा ह्रास आएको प्रसस्त उदाहरणहरू छन् । पर्यटन विकास तथा संस्कृति संरक्षणमा वातावरणको निकटतम् सम्बन्ध रहेको हुन्छ । यी दुईमा एउटाले अर्कोलाई प्रत्यक्ष प्रभाव पार्ने हुँदा वातावरणीय शुद्धतामा पर्यटन निर्भर रहन्छ । पर्यटकीय गन्तव्यहरूमा परेको नकारात्मक प्रभाव कम गर्ने उद्देश्यले सन् १९७० र ८० को दशकमा शुरू भएको पर्या पर्यटनले स्थानीय जनतामा पर्यटनको प्रतिफल वितरण, प्राकृतिक, साँस्कृतिक एवम् वातावरणीय संरक्षण एवम् प्रवर्द्धन गर्दछ । नेपालकै प्राचिन स्मारक स्थल मध्येको एक तनहुँसुर पुग्नका लागि विभिन्न सडक मार्गहरू छन् । ती सडकहरू निर्माण गर्ने क्रममा दर्जनौ पर्यटकीय सम्पदाहरू नष्ट भएकाछन्, हजारौको संख्यामा विभिन्न प्रजातिका वनस्पतीहरूको क्षति भएको छ भने पुराना गामवेसी गर्ने गोरेटो बाटाहरू लोप हुँदैछन् ।

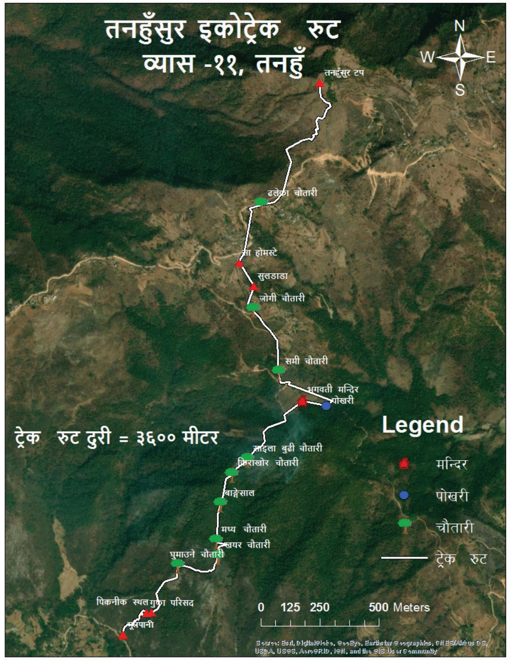

व्यास नगरपालिका वडा नं. ११ अन्तर्गत पर्ने कृषि उर्वरभूमि मूलपानी कुना (४७० मि.) देखि ऐतिहासिक एवं पुरातात्विक सम्पदा स्थल तनहुँसुरगढी (१२४० मि.) जोड्ने यस पदमार्ग सडक र शहरको कोलाहलबाट टाढा, शान्त एवं शीतलताका साथै जैविक विविधतायुक्त रहेको छ । "प्राकृतिक एवं साँस्कृतिक सम्पदा तथा जैविक विविधताको संरक्षण, स्वस्थ शरीर स्वच्छ वातावरण" मूल मन्त्रका साथ सबै उमेर समूहका लागि छोटो र सहज यस पदमार्गले समग्र तनहुँसुर क्षेत्रको पर्यटन प्रवर्द्धन तथा समृद्धिका लागि सहयोग पुऱ्याउने छ । पदयात्राको क्रममा चमेरे गुफा र बेलको बगैंचा अवलोकन, प्रवित्र धार्मिकस्थल भगवतीपानी मन्दिरको दर्शनका साथै वरपिपल, आँप, लाँकुरी र समीका दर्जनौ पुराना चौतारीहरूमा आराम गर्दै करिव २ घण्टामा सहजै पार गर्न सकिने यस पदमार्गको दुरी ५ कि.मि. रहेको छ । पदयात्रीहरूलाई प्रवेशद्धारमा मूलपानी आमा समूहले र बाटामा तनहुँसुर देवस्थल सामुदायिक होमस्टे व्यवस्थापन समितिले स्थानीय खाजा एवं खानाका परिकार सहित भव्य स्वागत गर्दछन् भने तनहुँसुर सामुदायिक होमस्टे व्यवस्थापन समितिले तनहुँसुर अवलोकनलाई खाना, आवास,घुमफिर तथा सांस्कृतिक कार्यक्रमका साथ झनै अविश्मरणीय बनाइदिन्छ ।

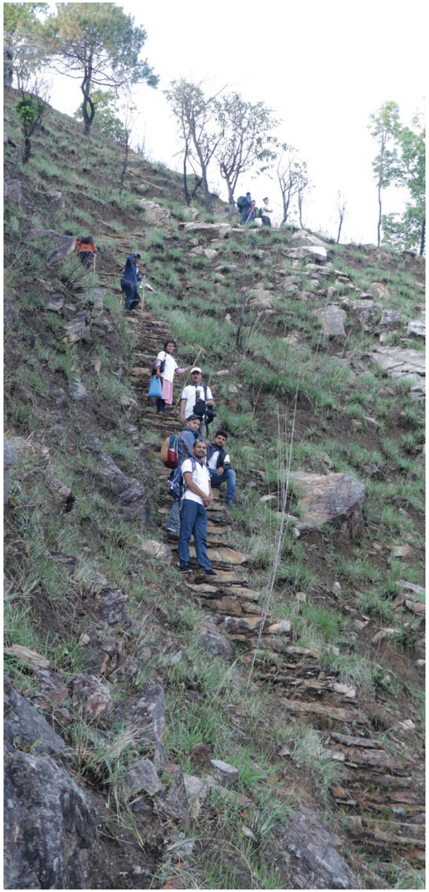

३.१०. घरबास (होमस्टे)

मानव समाजको श्रृष्टिसंगै जीवन यापनको क्रममा भूगोल र वातावरण अनुकुल व्यक्ति एवं सामाजिक क्रियाकलापहरूको विकास हुँदै आएको छ । मानव जीवनको जन्मदेखि मृत्यूपर्यन्तका लागि आफ्नो आवश्यकता, जीवन सहजता एवं मनोरञ्जनका लागि गरिने क्रियाकलापहरूको समग्ररूप संस्कृति हो । यिनै संस्कृतिलाई मूल आधार बनाई स्थानीय उत्पादन र पर्यावरणसंग रमाउनेगरी समुदायमा आधारित पर्यटन उद्योग (Tourism Industry) नै होमस्टे हो । Home-stay नेपालीमा उल्थागर्दा घरबास रहेता पनि यसको वास्तविक अर्थ भने पारिवारिक बसाई भन्ने बुझिन्छ । होमस्टेको सबैभन्दा महत्वपूर्ण विशेषता भन्नु Hospitality (a home away from a home) अर्थात आतिथ्यता जुन आफ्नो घरबाट टाढा गएर पनि आफ्नै घरको अनुभुति गरिन्छ भन्ने हो ।

ऐतिहासिक, धार्मिक, साँस्कृतिक, पुरातात्विक एवं प्राकृतिक सम्पदा तथा जैविक विविधताको संरक्षण गर्दै तनहुँसुर भ्रमण गर्न आउने आन्तरिक एवं वाह्य पर्यटकहरूका लागि खाना तथा आवासको सहज व्यवस्थापन गर्ने उद्देश्यले यहाँ तनहुँसुर देवस्थल सामुदायिक होमस्टे (१००० मि.) र तनहुँसुर सामुदायिक होमस्टे (११५० मि.) सञ्चालनमा रहेका छन् । तनहुँसुर क्षेत्रका पर्यटकीय सम्पदाहरूको अध्ययन अवलोकन पश्चात यी दुई होमस्टेमा स्थानीय समुदायको न्यानो आतिथ्यता संगसंगै मौलिक सांस्कृतिक कार्यक्रम र जैविक खानाका परिकारहरूसंग भरपुर आनन्द लिन सकिन्छ ।

होमस्टे सम्बन्धी अन्य जानकारी:

क) तनहुँसुर देवस्थल सामुदायिक होमस्टे

जम्मा घरधुरी संख्याः ३०

होमस्टे सञ्चालन घरधुरी संख्या र क्षमताः १४ (४० जना)

प्रमुख जातजातिः मगर, नेवार र दलित

सेवा तथा सुविधाहरूः सडक, धारा, बत्ती, टेलिफोन, स्वास्थ्य चौकी, सामुदायिक भवन, माध्यमिक बिद्यालय, कृषि सहकारी, वाईफाई

प्रमुख बालीः मकै, कोदो, फापर, मास, बोडी, भट्ट र तरकारी

कोशेलीः स्थानीय घ्यू, मह, तरकारी, फलफुल

सम्पर्क नं.: अध्यक्ष मदन आले ९८६९०९५३०५, सचिव पदम थापा ९८०६५५७०८६

ख) तनहुँसुर सामुदायिक होमस्टे

जम्मा घरधुरी संख्याः ४४

होमस्टे सञ्चालन घरधुरी संख्या र क्षमताः ८ (३० जना)

प्रमुख जातजातिः मगर, नेवार र दलित

सेवा तथा सुविधाहरूः सडक, धारा, बत्ती, टेलिफोन, स्वास्थ्य चौकी, सामुदायिक भवन, माध्यमिक बिद्यालय, कृषि सहकारी, वाईफाई

प्रमुख बालीः मकै, कोदो, फापर, मास, बोडी, भट्ट र तरकारी

कोशेलीः स्थानीय घ्यू, सुन्तला, एभोकाडो, तरकारीका साथै विभिन्न कृषिजन्य उत्पादनहरू

सम्पर्क नं. :अध्यक्ष के.बि. थापा ९८४६०९१०३२, सचिव शिव खवास ९८४६२४५२१०

३.११. जंगल वाक

करिव एक दर्जन सामुदायिक वन उपभोक्ता समितिहरू तनहुँसुर क्षेत्रको वातावरण संरक्षण एवं विकासकालागि लागिपरेका छन् । तनहुँसुर भ्रमण गर्न आउने पर्यटकहरूका लागि अर्को महत्वपूर्ण पर्यटकीय गन्तव्य एवं उपजको रूपमा जंगल वाकलाई राखिएको छ । जंगल वाक अन्तर्गत विशेषत: वन्य जीवजन्तू तथा चराचुरूङ्गी अवलोकन, जैविक विविधता सम्बन्धी अध्ययन अनुसन्धानलाई लिन सकिन्छ । सहजताका साथै वन्य जीवजन्तू र पैदवारको हिसावले धनी मानिएको यस भेगको सामुदायिक वनमा तनहुँसुर सामुदायिक वनलाई लिन सकिन्छ । पर्यटकहरूलाई जंगल वाकका लागि सजिलो हुनेगरी जंगलभित्र पदमार्ग तथा वन्य सम्पदाका हिसावले वन वर्गिकरण भने गरिएको छैन तथापि यस जंगल भ्रमण गर्न जानेहरूले सजिलै विभिन्न जंगली जीवजन्तू, चराचुरूङ्गी, वनस्पती, पुतली आदिका विभिन्न प्रजातिहरूको अवलोकन गर्न सक्दछन् । तनहुँसुर क्षेत्रको मुख्य प्राकृतिक श्रोतका रूपमा वनजंगल रहि आएको छ । जस मध्ये हाल संरक्षित नेपालकै एक मात्र पारिजातको जंगल रहेको छ । तनहुँसुरका जंगलहरू पूर्वमा लादि खोला पश्चिममा राम्चे उत्तरमा सुशुरेभञ्ज्याङ्ग र दक्षिणमा मूलपानी गरी यी चार किल्ला भित्र फैलिएको छ ।

पारिजातको जंगल

३.१२. कृषि फार्म अवलोकन

तनहुँसुर कृषि तथा फलफुलका लागि समेत प्रसिद्ध छ । फलफुलमा सुन्तलाले यहाँ प्रसिद्धि कमाएको छ । सुन्तलाको सिजनमा गाउँको आन्तरिक बाटोमा देख्न पाईने लहलहाउँदो सुन्तलाको बोट तथा फलले सबैको मन लोभ्याउँछ, त्यसैसे होला कसै कसैले गाउँलाई ओरेन्ज हाईकिङ भन्ने पनि गर्दछन् । हाल सुन्तला खेतीका साथसाथै दालचिनी, एभोकाडो, ड्रागनफ्रुट, बाख्रापालन र अर्गानिक तरकारी खेतीलाई समेत स्थानीयबासीहरूले व्यवसायिक रूपमा अंगालेकाछन् ।

४. सहभागितामुलक तनहुँसुर क्षेत्र संरक्षण कार्यक्रम

४.१ संक्षिप्त परिचय

यूएनडिपि/जिइएफ/एसजिपिको आर्थिक सहयोग, उर्जा तथा वातावरण नेपालको आयोजना तथा सम्पदा नेपालको स्थानीय समन्वयमा व्यास नगरपालिका वडा नं. ११ तनहुँसुर स्थित सहभागितामुलक तनहुँसुर क्षेत्र संरक्षण कार्यक्रम सञ्चालन भएको थियो । कार्यक्रमबाट यस क्षेत्रका १२३ घरधुरीका ५०० जना प्रत्यक्ष लाभान्वित भएका थिए । मार्च २०२०- डिसेम्वर २०२१ सम्म सञ्चालित यस कार्यक्रमका मुख्य उद्देश्य निम्नानुसार रहेका थिए ।

१. तनहुँसुर क्षेत्रको वनजंगल तथा जैविक विविधताको संरक्षण गर्नु ।

२. ऐतिहासिक सम्पदाहरूको संरक्षणमा स्थानीय सहभागिता बढाउनु ।

३. पर्या पर्यटन, जैविक खेती र नवीकरणीय उर्जा प्रणालीको माध्यमबाट स्थानीय समुदायको जीविकोपार्जनमा सहयोग पुऱ्याउनु ।

व्यास नगरपालिका, डिभिजन वन कार्यालय र कृषि ज्ञान केन्द्र तनहुँका साथै स्थानीय वन, खानेपानी र कृषि उपभोक्ता समितिका साथै टोल विकास संस्थाहरूसंगको साझेदारीमा उल्लेखित उद्देश्य पुरा गर्नको लागि परियोजना अवधिभरमा २५ विभिन्न कार्यक्रमहरू सम्पन्न भएका थिए ।

४.२ परियोजना अनुसार सम्पन्न कार्यक्रम र उपलब्धिहरू

पहिलो उद्देश्य अनुसारः

परियोजना सम्बन्धी जानकारी, वन डढेलो रोकथाम तथा नियन्त्रण सम्बन्धी जनचेतना मुलक कार्यक्रम, पानीको श्रोत संरक्षण तथा २ पोखरी निर्माण, सामुदायिक वन कार्य योजना पुनरावलोकन, आगलागी नियन्त्रण सामाग्री वितरण, वृक्षारोपण, खानेपानीको लागि सोलर पम्प हस्तान्तरण तथा प्यानल मर्मत, तनहुँसुर ईको-ट्रेक नक्शाङ्कन ५ कि.मि., २ दिने तनहुँसुर पर्यटन सम्पदा तथा वातावरण मेला २०७८ सञ्चालन गरिएको थियो । जसले तनहुँसुर क्षेत्रको वन व्यवस्थापन सम्बन्धी जनसचेतनामा अभिबृद्धि, वन तथा वातावरण संरक्षण, वन्य जीवजन्तूहरूलाई पिउनेपानीको सहजता, सोलर लिफ्ट खानेपानी पुनः सञ्चालन, वन उपभोक्ता समितिको आवधिक योजना निर्माण, हरियाली एवं सौन्दर्यतामा बृद्धि, वन तथा घरहरूमा लाग्न सक्ने आगलागी नियन्त्रणमा सहयोग, तनहुँसुर ईको-ट्रेक अन्तर्गत सिंढी एवं चौतारा निर्माण तथा मर्मतमा तीव्रता, पदमार्गको थालनीका साथै तनहुँसुरको प्रचारप्रसारमा सहयोग पुगेको छ ।

दोश्रो उद्देश्य अनुसारः

पुरातात्विक सम्पदाको महत्व सम्बन्धी अभिमुखीकरण कार्यक्रम, विश्व सम्पदा दिवस, विश्व पर्यटन दिवस विविध कार्यक्रम सहित सञ्चालन गरिएको थियो । कार्यक्रमले परम्परागत मनाउदै आएका चाडपर्वहरू चैते दशै मेला, हरिवोधिनी एकादशी र अन्य राष्ट्रिय पर्वहरूसंगसंगै उल्लेखित अन्तर्राष्ट्रिय दिवसहरू समेत वार्षिक क्यालेण्डरको रूपमा मनाउन थालिएको छ भने व्यास नगरपालिकाले प्रत्येक वर्ष मार्च ८ तारिखका दिन अन्तर्राष्ट्रिय नारी दिवसको उपलक्ष्यमा दमौलीबाट तनहुँसुरसम्म महिलाहरूका लागि खुल्ला हाफ म्याराथन दौड प्रतियोगिता गरिने गरेकोमा २०८१ बाट उक्त प्रतियोगिता माघ १६ गते सहिद दिवसका दिन सञ्चालन हुने गरी संशोधन गरिएको छ । कार्यक्रमकै प्रभावकारिता स्वरूप स्थानीयस्तर देखि नै तनहुँसुरलाई विश्व सम्पदा सूचीमा सूचीकृत गर्न गराउन पहल भएको छ । गण्डकी प्रदेश सरकारले समेत यस कार्यलाई प्राथमिकताका साथ अघि सारेको छ । पुरातत्व विभागले दरबार परिसरको संरक्षण तथा खड्गकाली मन्दिरलाई पुरानै शैलीमा पुनःनिर्माण कार्य सम्पन्न

गरेको छ भने पुरातात्विक सम्पदाको महत्व एवं संरक्षण र विकास सम्बन्धी जनचेतना अभिबृद्धि भएको छ ।

तेश्रो उद्देश्य अनुसारः

अतिथि सत्कार तथा होमस्टे व्यवस्थापन तालिम, होमस्टे प्रवर्द्धन कार्यक्रम, अर्गानिक तरकारी खेती तथा प्राङ्गारिक मल तथा रसादी निर्माण सम्बन्धी आधारभूत तालिम, कृषि सामाग्री हस्तान्तरण, कृषक पाठशाला स्थापना तथा सञ्चालन आदि जस्ता कार्यक्रमहरू सञ्चालन भएका थिए । जसका कारण हाल तनहुँसुर स्थित २ सामुदायिक होमस्टेहरू होमस्टे सञ्चालन तथा व्यवस्थापन कार्यविधि अनुसार सञ्चालनमा रहेका छन् ।

उल्लेखित कार्यक्रमका अलावा तनहुँसुरको प्रवर्द्धनका लागि ब्रोसर तथा पुस्तक प्रकाशन, श्रव्यदृश्य सामाग्री निर्माण तथा प्रसारण, होर्डिङ वोर्ड स्थापना, टिकटक पार्क निर्माण तथा पिक्निक स्थल व्यवस्थापन जस्ता कार्यक्रमहरू समेत सम्पन्न भएको थियो । जसले तनहुँसुर भ्रमण गर्ने आन्तरिक एवं वाह्य पर्यटक संख्यामा वृद्धिभई स्थानीय समुदायको स्वरोजगारी तथा आम्दानीमा बृद्धि भएको छ । जैविक उत्पादन, गाउँको सरसफाई तथा नेतृत्व विकासमा समेत यस परियोजनाले सहयोग पुऱ्याएको छ ।

समन्वय र साझेदारी

परियोजनाले गण्डकी प्रदेश सरकार, व्यास नगरपालिका, भानु नगरपालिका, पुरातत्व विभाग, डिभिजन वन कार्यालय तनहुं, कृषि ज्ञान केन्द्र तनहुं, खानेपानी तथा सरसफाई डिभिजन कार्यालय तनहुं, भानु शान्ति निकुञ्ज विकास समिति, तनहुं उद्योग वाणिज्य संघ, तनहुँसुर पर्यटन गुरूयोजना कार्यान्वय समिति, तनहुँसुर दमौली सम्पर्क मञ्चका साथै स्थानीय टोल विकास संस्था, उपभोक्ता समितिहरू, आमा समूह आदि संग निकटतम् समन्वय र सहयोगमा कार्य सम्पादन गरेको थियो । परियोजना अवधिभर विभिन्न सरकारी एवं गैर सरकारी संघसंस्था हरूको आर्थिक सहयोगमा परियोजना क्षेत्र अन्तर्गत विशेषतः खानेपानी तथा सरसफाई, सडक तथा पदमार्ग, सामुदायिक भवन, होमस्टे व्यवस्थापन, कृषि तथा वन व्यवस्थापनका साथै सामाजिक विकासका लागि करिव ११,५१,००,०००.०० (एघार करोड एकाउन्न लाख) वरावरको कार्यक्रम सम्पन्न भएको सम्वन्धित निकायको वार्षिक प्रतिवदेनमा उल्लेख रहेको छ । जस मध्ये UND GEF SGP को योगदान US$ ४०,०००।- रहेको थियो ।

४.३ समग्र तनहुँसुर क्षेत्रको विकासका लागि मार्ग दर्शनहरू:

- प्राचीन सम्पदा संरक्षण ऐन अन्तर्गत तनहुँसुर दरबार क्षेत्रको स्पष्ट रेखाङ्कनगरी स्थानीय समुदायको सहभागितामा दरवारसंग सम्वन्धित सम्पूर्ण पुरातात्विक सम्पदाहरूको संरक्षण र विकास गर्ने।
- स्थानीय सरकारले पर्यटन उद्योगलाई प्राथमिकतामा राखी बजेट विनियोजनमा बृद्धि गर्नुपर्ने ।
- घरबास (होमस्टे), होटल र खाजा घरहरूका बीच समन्वयगरी गुणस्तरीय र जिम्मेवार पर्यटनको विकास गर्न स्थानीय सरकार अन्तर्गतको पर्यटन प्रवर्द्धन समितिको भूमिकालाई प्रभावकारी बनाउनुपर्ने।
- तनहुँसुर आफैमा एक खुल्ला ऐतिहासिक, धार्मिक एवं सांस्कृतिक संग्रहालय हो, तसर्थ यसलाई आवश्यक पूर्वाधारहरूको निर्माणगरी खुल्ला संग्रहालयकै रूपमा योजनावद्ध तरिकाले विकास गर्ने ।
- पानीका श्रोत तथा जैविक विविधताको संरक्षण एवं विकासका लागि जंगल वाकका फुट ट्रेल, वर्ड पार्क, रिचार्ज पोखरी, ठाँटी तथा पाटीपौवा आदिको निर्माण गर्ने ।
- धार्मिक एवं पुरातात्विक क्षेत्रलाई धुम्रपान तथा मद्यपान निषेधित क्षेत्र घोषणाका साथै पिक्निक एवं रात्री क्याम्पका लागि तोकिएको स्थलमा मात्र सञ्चालन गर्न दिने ।
- PPP (Public-Private- People) साझेदारी मोडेलमा पर्यटनको विकास गर्ने ।
- विश्व पर्यटन संगठन, यूनेस्को, यूएनडिपि, ए.डि.वि., विश्व बैंक जस्ता बहुपक्षीय विकास साझेदारहरूलाई पूर्वाधार विकासको लगानी बढाउन अभिप्रेरित गर्ने ।
- पर्यटक सहजताका लागि विभिन्न स्थानहरूमा खेलकुद मैदान, पार्क, संग्रहालय, सूचनाकेन्द्र, टिकट स्टेशन, कोशेलीघर, सडकवत्ती, पार्किङ्ग आदि निर्माण तथा स्थापना गर्ने ।
- स्थानीय सुन्दरता बृद्धिका लागि ठाउँ ठाउँमा स्थानीय संस्कृति झल्कने प्रवेशद्वारहरू, लोपोन्मुख जीवजन्तुको मुर्ती, साईनेज तथा तस्विर खिच्ने स्थलहरूको निर्माण गर्ने ।
- पर्यटकीय गन्तव्यको बजार माग अनुरूप विभिन्न स्तरका होटल, रेष्टुरेण्ट, होमस्टेहरू स्थापना गर्ने ।
- पर्यटनलाई प्रविधिसँग जोड्दै संयुक्त Website बनाउने ।
- दृश्यावलोकन, सूर्योदय, सूर्यास्त, वन्यजन्तु र दुर्लभ चराचुरूङ्गी अवलोकन गर्न भ्यूपोईण्ट तथा मचानहरूको निर्माण गर्ने ।

- तनहुँसुरलाई विश्व सम्पदा सूचीमा सूचीकृत गराउन व्यापक पैरवी गर्ने गराउने ।
- व्यास र भानु नपाको आवधिक योजना तर्जुमा तथा पर्यटन विकास तथा संस्कृति संरक्षण सम्बन्धी योजनाहरूलाई एकीकृत रूपमा समावेश गरी कार्यान्वय गर्ने ।
- पर्यटकीय सम्पदाहरूको पहिचान, विकास, प्रचारप्रसार तथा संरक्षण जस्ता गतिविधिहरूलाई नियमितरूपमा सञ्चालन गर्ने ।
- स्थानीय जनताको संयुक्त लगानीमा सामुदायिक वन क्षेत्र अन्तर्गत होटल तथा रिसोर्ट संचालन गर्न प्रोत्साहित गर्ने ।
- मौलिक एवं परम्परागत शैलीका संरचना, औजार, वाद्यवादन तथा खेती प्रणालीको संरक्षण गर्ने ।
- पर्यटन विकास तथा संस्कृति संरक्षण सम्बन्धी स्थानीय नीति नियम, आचारसंहिता निर्माण गरी जनचेतना अभिबृद्धि कार्यक्रमहरू सञ्चालन गर्ने ।
- फोहोर मैला व्यवस्थापनका लागि वातावरण मैत्री उपायहरूको अवलम्वन गर्ने ।
- सामुदायिक वनलाई बहुउत्पादनमुलक बनाउने ।
- सहज वित्तीय लगानीको वातावरण सृजना गर्ने ।
- होमस्टे गाउँहरूका प्रत्येक घरलाई व्यवस्थित गर्ने (प्रत्येक घरमा नीजि धारा, तातोपानी सहितको स्नानगृह, कमोड सहितको शौचालय, सुधारिएको गोठ र चुल्हो होमस्टे सञ्चालन कार्यविधि अनुसारको कोठा र वेड आदि) ।
- तनहुँसुर वहुउद्देश्यीय पर्यटन सूचना केन्द्र स्थापना गरी सञ्चालन गर्ने (मिनी संग्रहालय, कोशेली घर, सूचना प्रविधि सहितको कोठा, तालिम कक्ष, पुस्तकालय, चमेनागृह आदि सहितको) ।
- विभिन्न जात्रा, मेला महोत्सव, सम्मेलन, योग शिविर आदिको आयोजना तथा प्रवर्द्धन गर्ने ।
- व्यवस्थित पशुपंक्षी पालन एवं जैविक खेती प्रणाली सम्बन्धी योजनावद्ध तरिकाले विविध कार्यक्रमहरू गर्ने आदि ।

५ पर्या पर्यटनका लागि आवश्यक मार्गदर्शनहरू:

- संरक्षित क्षेत्रमा प्राकृतिक श्रोतमाथि कम प्रभाव पार्ने,
- स्थानीय समुदाय, पर्यटक, संरक्षण कर्मचारी, भ्रमण संचालक, सरकारी निकाय आदि सरोकारवालालाई योजना बनाउन तथा कार्यान्वयनमा

सहभागी बनाउने ।

- स्थानीय धर्म, परम्परा एवम् संस्कृतिको संरक्षण एवम् सम्मान गर्ने
- पर्यटनको प्रतिफल स्थानीय जनतामा वितरण हुने गरी दिगो पर्यटन विकास गर्ने,
- सम्पदा संरक्षणको लागि पर्यटक शुल्कबाट निश्चित बजेट व्यवस्था गर्ने
- सबै सरोकारवालालाई संरक्षणको महत्व र तिनीहरूको भूमिका बारे जानकारी गराउने ।
- वातावरण संरक्षण गर्दै भौतिक पूर्वाधार निर्माण गर्ने ।
- वन्य जन्तु, चराचुरूङ्गी एवम् वनस्पति प्रति सकारात्मक प्रभाव कायम राख्ने ।
- वन्य जीवजन्तु र मानववीचको द्वन्द्व निराकरण गर्न विविध कार्यक्रमहरू सञ्चालन गर्ने ।
- वन्य चराचुरूङ्गी एवं वनस्पतीहरूको संख्या र प्रजातिको बृद्धि गर्ने योजनाहरू निर्माण तथा कार्यान्वयन गर्ने ।
- जीवजन्तुहरूको प्रजनन् मौसममा पूर्वाधार विकासका कार्यहरू नगर्ने ।
- जलवायुमैत्री कृषि प्रणालीको विकास गर्ने आदि ।

५.१ तनहुँसुर भ्रमण गर्न आउने पर्यटकहरूका लागि मार्गदर्शन:

- भ्रमण क्षेत्रमा खुट्टाको छाप बाहेक कागज, प्लाष्टिक, बोतल, चुरोटको ठुटो आदि छोड्नु हुँदैन ।
- निर्धारित मार्ग मात्र प्रयोग गर्नुपर्दछ । बाटोमा फूल वा पात टिप्नु हुँदैन ।
- सानो समूहमा भ्रमण गर्नुपर्दछ ।
- फोटो खिच्न सकिन्छ तर साना विरूवा वा जीवजन्तु संकलन गर्नु हुँदैन ।
- काठ दुर्लभ भएको स्थानमा क्याम्प फायर गर्नु हुँदैन । तोकिएको स्थानमा मात्र पिक्निक तथा क्याम्प सञ्चालन गर्नुपर्दछ ।
- मट्टितेल, ग्याँस वा वैकल्पिक उर्जा मात्र प्रयोग गर्नु पर्दछ ।
- होटल, लज र होमस्टेको प्रयोग गर्नुपर्दछ ।
- स्थानीय धर्म संस्कृति र परम्पराको सम्मान गर्नुपर्दछ, स्विकृती लिएर मात्र फोटो खिच्नु पर्दछ ।
- स्थानीय जनतालाई स्वीकार्य ड्रेस तथा बोलिवचन प्रयोग गर्नु पर्दछ ।

- स्थानीयबासीद्वारा सेवा प्रदान गरिने संस्थाहरूबाट मात्र विभिन्न सेवा लिनु पर्दछ ।
- खाना तथा आवास, होटल लज वा होमस्टे, नक्शा, सुरक्षा र संचार, यातायात एवं अन्य आवश्यकीय जानकारी बारे सुसूचित हुनुपर्दछ ।
- होमस्टे सञ्चालन कार्यविधि अनुसारको आचारसंहिता पूर्णरूपमा पालना गर्नु पर्दछ ।

५.२ सरकारका लागि मार्गदर्शन :

- ग्रामीण-पर्यटन विकासका लागि स्पष्ट नीति तर्जुमा सञ्चालन कार्यविधि तयार गर्नु ।
- पर्यटन सूचना प्रणालीलाई विश्वसनीय बनाउनु ।
- पर्यटकीय गन्तव्यको सुरक्षा प्रणालीलाई सशक्त बनाउनु (पर्यटन प्रहरीको व्यवस्था) ।
- पर्या-पर्यटन, कृषि पर्यटनको क्षेत्र निर्धारण गर्नु ।
- होटल तथा रेष्टुरेण्ट व्यवसायी, होमस्टे सञ्चालक तथा भ्रमण संचालक, गाईड आदिलाई आवश्यक तालिम प्रदान गर्नु ।
- कुन गन्तव्यमा? के कस्ता? पर्यटकीय क्रियाकलाप संचालन गर्न सकिन्छ, निर्धारण गर्नु ।
- पर्यटनको प्रभाव पहिचान गरी दिगो पर्यटन विकासमा जोड दिनु ।
- निर्णय प्रक्रियामा सरोकारवालाहरूलाई सहभागी गराउनु ।
- पुरातात्विक तथा ऐतिहासिक सम्पदाको संरक्षण गर्न आवश्यक व्यवस्था गर्नु (स्थानीय नीति, नियम, प्राचिन स्मारक स्थलहरूको क्षेत्र किटान एवं व्यवस्थापन समिति गठन आदि) ।

५.३ भ्रमण संचालकका लागि मार्गदर्शन :

- प्राकृतिक एवं सांस्कृतिक सम्पदा सम्बन्धी राष्ट्रिय तथा अन्तर्राष्ट्रिय कानूनबारे सचेत रहनु ।
- कर्मचारीहरूलाई पर्यटनको प्रभावबारे जानकारी गराउनु ।
- स्थानीय जनतालाई विश्वासमा लिई पर्यटनको नाफानोक्सान बारे जानकारी गराउनु ।
- पर्यटकको संख्या सानो बनाई भ्रमणको नकारात्मक असर कम पार्नु ।
- वातावरण मैत्री बासस्थानको व्यवस्था गर्नु ।
- फोहोर मैला निश्चित स्थानमा फाल्ने व्यवस्था गर्नु ।

- अनावश्यक रूपमा वन्यजन्तुलाई असर नगर्नु ।
- पर्यटकलाई संस्कृति तथा वातावरण संरक्षण र प्रभावबारे जानकारी गराउनु ।
- स्थानीयबासी र पर्यटकलाई सन्तुष्ट पुऱ्याउने क्रियाकलापहरू गर्नु ।
- स्थानीय समुदायद्वारा निर्मित आचारसंहिता पालना गर्नु ।
- गन्तव्यको भारवहन क्षमता (Carrying Capacity) निर्धारण गरी पर्यटकीय क्रियाकलाप सञ्चालन गर्नु ।

५.४ होटल, रेष्टुरेण्ट तथा होमस्टे सञ्चालकका लागि मार्गदर्शन :

- स्थानीय कला, संस्कृतिको पहुँच तथा संरक्षण गर्नु ।
- नविकरणीय उर्जाको प्रयोग गर्नु ।
- वातावरणीय असर कम हुने गरी फोहोर व्यवस्था गर्नु ।
- पर्यटकको चाहना बुझी आतिथ्यता प्रदान गर्ने गराउने वातावरणको सिर्जना गर्नु ।
- स्थानीय उत्पादनको अधिकतम् प्रयोग गर्नु ।
- रेडियो, टिभी, गाइडबुक, ब्रोसर वा सामाजिक सञ्जाल मार्फत आवश्यक सूचना उपलब्ध गराउनु ।
- स्थानीय जनताको जिविकोपार्जन तथा आर्थिक उन्नतिको लागि सहभागी हुनु ।
- दुर्लभ वन्यजन्तुको आखेटोपहार संकलन नगर्नु
- लेखक, पत्रकार, टुर अपरेटर, पर्यटन विज्ञ तथा लगानीकर्ताहरूलाई भ्रमण गराउनु ।
- सामाजिक सञ्जाल, वेवसाइट तथा इन्टरनेटको प्रयोग गर्नु ।
- पर्यटनसंग सम्बन्धित राष्ट्रिय एवं अन्तर्राष्ट्रिय दिवसहरूको आयोजना तथा सहभागी हुनु ।
- पर्यटकहरूलाई मौलिक परम्परा अनुसार स्वागत, सत्कार गर्नु ।
- भ्रमण रूट, तालिका एवं वार्षिक क्यालेण्डर निर्माण गरी सरोकारवाला संघ संस्थाहरूसँग समन्वय र सहकार्य गर्दै आफ्नो गन्तव्यको प्रवर्द्धन गर्नु ।
- गुणस्तरीय सेवा प्रदान गर्न तालिम प्राप्त दक्ष जनशक्तिको व्यवस्था गर्नु ।
- होटेल, रेष्टुरेण्ट तथा होमस्टे सञ्चालन कार्यविधि अनुसार जिम्मेवार पर्यटनको विकास गर्नु आदि ।

६. तनहुँसुर भ्रमणमा अवलोकन गर्नै पर्ने पर्यटकीय आकर्षणहरू:

तनहुँसुर दरबारका अवशेष, राजपरिवारले प्रयोग गरेका किल्ला र गढीहरू, धारा, तोप तथा अन्य हातहतियार, बारूदीखाना, राजाले न्याय निसाफ तथा कचहरी सञ्चालन गर्ने गद्दी चौतारा, साउने कुवा, कुँडापानी, बाईस सिंढी चौतारा, ढुङ्गेसाँगु, फुलपाती ढुङ्गा, रानीपोखरी, धर्मशाला, रानी बगैंचा, भगवतीपानी मन्दिर, धान गोदाम, विष्णु र शिव मन्दिर, गोलाघर, चोरलाई सजायँ दिने किल्ला, हात्ति बाँध्ने किल्ला, फराकिलो टुँडीखेल, सिलखान, जारकाटे ढुङ्गा, दुर्लभ सिलिङ्गे फूल र समुन्द्र फल, पारिजातको जंगल, शहीद पार्क, ऐना पहरा, छाप लगाउने ढुङ्गा, गण्डकी प्रदेश अन्तर्गत पर्ने आठ हजार मि. भन्दा माथिका तीन अग्ला हिमाल धवलागिरी -८१६७ मि., मनास्लू-८१६३ मि.र अन्नपूर्ण प्रथम-८०९१ मि. लगायत दर्जनौ प्रसिद्ध हिमालहरू, मौलिक कलासंस्कृति, चुँदी; बुल्दी र कलेस्ती फाँटमा लाग्ने कुहिरोको रास, सूर्योदय र सूर्यास्तका क्षण, पहाडी तरेलीहरूले सुसज्जित मनोरम दृश्यावलोकनका साथै हाल विकसित कृषि, फलफुल र पशुपक्षी फार्म आदि तनहुँसुरका महत्वपूर्ण पर्यटकीय सम्पदाहरू हुन् ।

७. तनहुँसूर भ्रमण तालिका

पहिलो दिन		
समय	क्रियाकलाप	वासास्थान/कैफियत
दिउँसो ३:००	दमौली-तनहुँसुर मोटर यात्रा वा मूलपानी - भगवतीपानी - तनहुँसुरगढी पदयात्रा प्रस्थान	तनहुँसुर देवस्थल सामुदायिक होमस्टे/ तनहुँसुर सामुदायिक होमस्टे
वेलुकी ६:००-९:००	होमस्टे गतिविधि (अतिथि सत्कार, खाजा, गाउँ भ्रमण, खाना तथा सांस्कृतिक कार्यक्रम आदि)	,,
दोस्रो दिन		
विहान ६:००-७:००	सूर्योदय, हिमाली श्रृङ्खला, पहाडी तरेली, कुहिरोको रास आदि अवलोकन	अवलोकन स्थलहरू: तनहुँसुरगढी, शहीद पार्क, धान गोदाम (उत्कृष्टस्थल तनहुँसुरगढी)
विहान ७:००-८:००	विहानको खाजा	सम्बन्धित होमस्टे/सामुदायिक भवन
विहान ८:००-११:००	तनहुँसुर क्षेत्रका ऐतिहासिक, धार्मिक, सांस्कृतिक, पुरातात्विक एवं प्राकृतिक सम्पदा तथा जैविक विविधताहरूको अवलोकन	तनहुँसुर सम्पदा नक्शा, ब्रोसर वा फोटो पुस्तकमा उल्लेख भए अनुसार रूट मिलाएर अवलोकन गर्दा राम्रो ।
विहान ११:००-१२:००	खाना	सम्बन्धित होमस्टे/सामुदायिक भवन
दिउँसो १२:१५	विदाई कार्यक्रम	सम्बन्धित होमस्टे/सामुदायिक भवन

द्रष्टव्य,

यस भ्रमण तालिकाको प्रारम्भ विहान पनि व्यवस्थापन गर्न सकिन्छ । विस्तृत जानकारीका लागि तनहुँसुर सम्बन्धी प्रवर्द्धनात्मक सामग्रीहरू (website, face book, brochure, leaflet) आदि हेर्नुहोस् । २ रात ३ दिने भ्रमण कार्यक्रम तय गर्दा तनहुँसुरका १२ महत्वपूर्ण गन्तव्यहरूबाट भरपुर आनन्दका साथै भ्रमणलाई अझ फलदायी वनाउन सकिन्छ ।

८. तनहुँसुर कसरी पुग्ने ?

तनहुँसुर पुग्नका लागि जिल्ला सदरमुकाम दमौलीबाट (१५ कि.मि. उत्तर पूर्व करिव १३ कि.मि. कालोपत्रे सडक बाँकी कच्ची) दैनिक सार्वजनिक बस वा नीजि वाहनबाट सजिलै पुग्न सकिन्छ भने हाईकिङ् रूचाउनेहरूका लागि तनहुँसुर ईको-ट्रेक (मूलपानी-भगवतीपानी -तनहुँसुरगढी ५ कि.मि.) । त्यसैगरी डुम्रेबाट आउनेहरूका लागि टुहुरेपसलसम्म कालोपत्रे सडक त्यसपछि पड्केपसलबाट कच्ची सडक हुँदै (४ कि.मि.) तनहुँसुर पुग्न सकिन्छ ।

दमौली

घाँसीकुवा

तनहुँसुर

तनहुँसुर विशेष

WELCOME TO TANAHUSUR
(A historical place with rich bio diversity/1245 M.)
VYAS MUNICIPALITY-11, TANAHUN
Elevation 1245 M from Sea level
WORLD TOURISM DAY 2022
"Rethinking Tourism"
Tanahusur
WORLD TOURISM DAY
४३औं विश्व पर्यटन दिवस
27th SEP. 2022, Tanahunsur, Tanahun

तनहुँसुर पर्यटन सम्पदा तथा वातावरण मेला

World Heritage
सप्ताहव्यापी
विश्व सम्पदा दिवस

World Heritage Day 2024

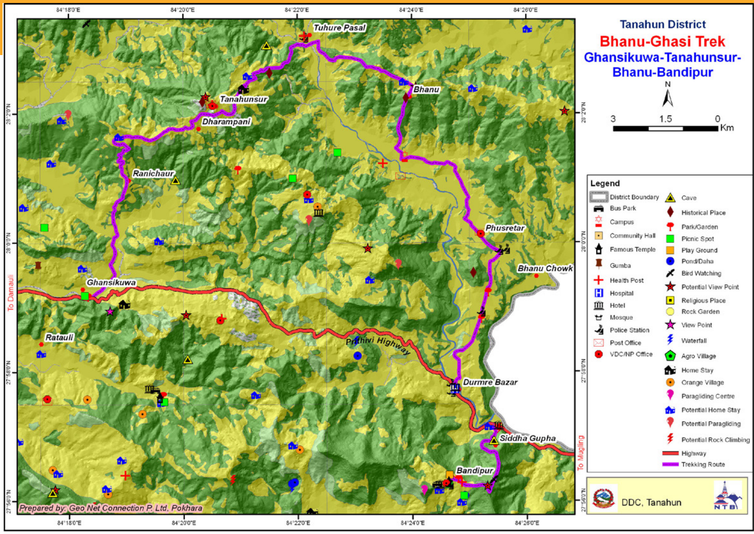

Tanahun District
Bhanu-Ghasi Trek
Ghansikuwa-Tanahunsur-Bhanu-Bandipur
Tuhure Pasal
Bhanu
Tanahunsur
Dharampani
Ranichaur
Phusretar
Bhanu Chowk
Ghansikuwa
Rataui
Prithvi Highway
Dumre Bazar
Siddha Gupha
Bandipur
To Damauli
To Mugling
Legend
District Boundary
Bus Park
Campus
Community Hall
Famous Temple
Gumba
Health Post
Hospital
Hotel
Mosque
Police Station
Post Office
VDC/NP Office
Cave
Historical Place
Park/Garden
Picnic Spot
Play Ground
Pond/Daha
Bird Watching
Potential View Point
Religious Place
Rock Garden
View Point
Waterfall
Agro Village
Home Stay
Orange Village
Paragliding Centre
Potential Home Stay
Potential Paragliding
Potential Rock Climbing
Highway
Trekking Route
DDC, Tanahun
Prepared by: Geo Net Connection P. Ltd. Pokhara

Heritage Day 2024

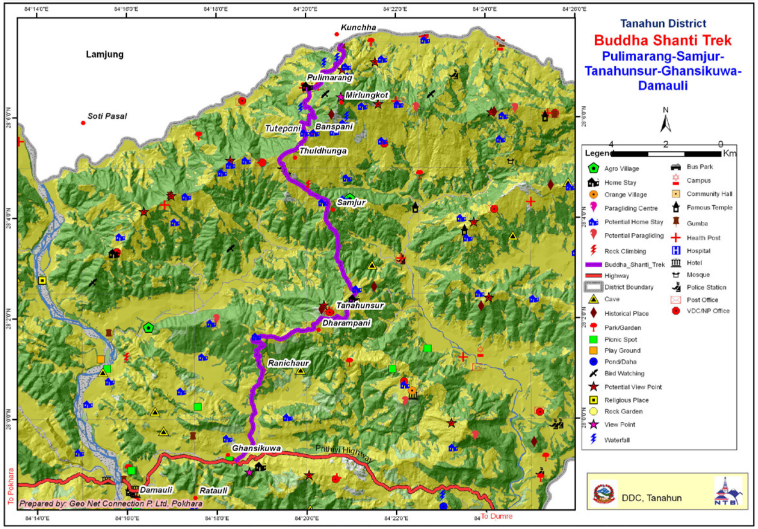

Tanahun District
Buddha Shanti Trek
Pulimarang-Samjur-Tanahunsur-Ghansikuwa-Damauli
Lamjung
Soti Pasal
Kunchha
Pulimarang
Mirlungkot
Tutepani
Banspani
Thuldhunga
Samjur
Tanahunsur
Dharampani
Ranichaur
Ghansikuwa
Prithvi Highway
Damauli
Rataui
To Pokhara
To Dumre
Legend
Agro Village
Home Stay
Orange Village
Paragliding Centre
Potential Home Stay
Potential Paragliding
Rock Climbing
Buddha_Shanti_Trek
Highway
District Boundary
Cave
Historical Place
Park/Garden
Picnic Spot
Play Ground
Pond/Daha
Bird Watching
Potential View Point
Religious Place
Rock Garden
View Point
Waterfall
Bus Park
Campus
Community Hall
Famous Temple
Gumba
Health Post
Hospital
Hotel
Mosque
Police Station
Post Office
VDC/NP Office
DDC, Tanahun
Prepared by: Geo Net Connection P. Ltd. Pokhara

World Heritage Day 2024
सप्ताहव्यापी विश्व सम्पदा दिवस

1. Tanahusur (A historical place with rich biodiversity)

Tanahusur is an important historical place in Tanahun. Most of the territory of Tanahusur is in Vyas Municipality Ward No. 11 but some parts also lies in Bhanu Municipality Ward No. 6. The history revealed Tanahusur as a powerful state during Baise Chaubise kingdom. Until 1610 BS, Tanahun was ruled by famous Palpali King Manimukund

Sen. Later, he divided his territory to his sons and Tanahun remained as a self-governing state until 1839 BS. During this 230 years of Sen Dynasty, Tanahun was established as a magnificent state, covering the entire part of present Tanahun, Chitwan and extending to Ramnagar and Rajpur in India. Tanahusur as capital city of Tanahun, was ruled by nine Sen kings from the first king Bhringi Sen to the last king Harkumar Datta Sen. In 1839 BS, King Prithvi Narayan Shah conquered Tanahun bringing to an end of the Sen Dynasty. Historically, Tanahunsur, which was home to Magar, Newar, Dalit, Chhetri and Brahmins, served as both administrative and a famous business center. There are three different peaks (at around 1245m.), which are also called Tritung. According to historians, the name Tanahun is derived from tritung. Elders say that Tanahusur was also the birthplace of King Prithvi Narayan Shah's grandmother.

2. Important Tourist Destinations and Products of Tanahusur Landscape:

2.1. Tanahusur Palace Comlex

The palace complex is an important heritage of Tanahusur landscape. The 200 years old palace ruins tells the ancient saga of the Sen Kings. Excavated under the Department of Archeology, this palace complex consists of Khadgakali temple, ancient well, Queen's bath-stone, Shiva and Vishnu temple. The complex is also unique as it is home for Nepal's only Parijat forest and offers excellent scenic views.

2.2. Tritung (Tanahusur Peak)

Among the three peaks (Tritung) of Tanahusur, the highest peak is Tanahusur Peak (1245 m.) and was an important fort. During Sen Dynasty, the peak was strategically important as it was used to keep watch on the enemies and exchange immediate messages during disasters and calamities. Until the year 2060 BS, the peak offered best view point, where one can observe the beautiful landscape over the horizon. But due to the construction of a tall telecommunication tower and a machinery house, the scenic beauty is blocked.

2.3. Forts of Tanahusur

Small forts (Gadhi) were built by the Sen Kings for their security and convenience around the Tanahusur Palace. The main forts are Tanahusurgadhi, Bhorthokgadhi, Dhangodamgadhi, Patyarthokgadhi, Golaghargadhi and Hatiyagadhi. Among those forts, Tanahusurgadhi (1240 m.) is the final destination of the recently developed Tanahusur Eco-trek (Mulpani-Tanahusur 5 km) and is considered as the most attractive viewpoint in this area. The carpets of cloud in the valley below, the bravura of both the sunrise and sunset and panorama of Himalayas, terraces and community forests are truly fascinating. In Golaghargadhi, the remains of a rare and ancient style cannon are kept. Likewise, in Dhangodamgadhi, there are reconstructed ancient Chautari, community building of Tanahusur Homestay and Tik-Tok station, while Martyrs' Park has been constructed in Hatiyagadhi.

2.4. Martyrs' Park (Hatiyagadhi)

Tanahusur had also witnessed another important historical events. During the revolution of 2007 BS against Rana regime, 6 brave people were martyred in Bandipur. Four martyrs- Dharmaraj Shrestha, Santa Bahadur Rana, Chandra Bahadur Sarki and Uttar Kumar Shrestha were from Tanahusur whereas the remaining two- Khadka Bahadur Godar and Dharmadhoj Gurung were from Basantpur and Pulimrang respectively. Honoring of those brave martyrs, a Shaheed Park (martyrs' park), with their full-size statue has been constructed in Hatiyagadhi. While visiting Shaheed Park, one can also observe old Sahid Park, old Village Development Committee house, Bhimsenthan, Gaddi Chautari and old building of Devasthal Primary School. One can also enjoy ancient stories and events of Hatiya (the then main market place of Tanahusur) narrated by the elders.

2.5. Jarkate Dhunga (Rock)

Another interesting story of Tanahusur is the Jarkate rock. Centuries ago, a local man, while searching for her wife and the Jar (person who ran away with other's wife) found hiding behind the said Jarkate Dhunga. In his vengeance, the man chopped the Jar along with the rock with his sword. Since then, local people used to call the rock as Jarkate Dhunga. Besides, there are more tangible cultural heritages such as Bais Sidhi Chautara (22 step resting place under tree) and Dhunge Sangu . Additionally, the nearby area at Bhanjyang (pass) also offers wide open space with facilities such as drinking water, toilets and picnic sheds.

2.6. Water Resources of Tanahusur

At a glance, the peaks of Tanahunsur look rough and rocky, but ancient wells and stone streams around the Durbar premises, suggest the area to be a reservoir of water. The main water sources here include Kudapani, Saunepani, Pokharpani, Chisapani, Simpani, Kushumpani, Bhirpani, Dharapani, Mulpani, Khasrepani, Chappani, Baspani, Bhagwatipani, Pachkipani, Rajapani, Katusepani, Aishelupani, Jukepani, Jogipani, Matepani and Arupani.

At present, some of these water source areas have either become popular villages, religious sites or tourist attraction points. Among them, Bhagwatipani and Rajapani are famous religious places of Tanahun. Haribodhini Ekadashi is celebrated as major festival, where thousands of pilgrims all over the region pay homage. Mulpani, which lies to the southern part of Tanahusur, on the other hand has fertile land with plenty of water source, providing drinking water to entire valley. Dozens of dams are constructed to provide water for irrigation. Similarly, Viral Chautari, Adda Chautari (official work place during Panchayat system) and Deuralidanda located at Dharampani are the newly developed tourist points.

2.7. Cultural villages

The suffix used in village name in Tanahusur is 'Thok' such as Chandnithok, Bhorthok, Gangalithok, Palpalithok, Patyarthok etc. At present, rural tourism is being promoted in these villages. Chandanithok is especially popular because of Chandithan (temple of goddess). The village is the birth place of martyrs Santa Bahadur Rana and Chandra Bahadur Sarki and also consists very important natural and cultural heritages. such as Saunepani and Phulpatidhunga (religious rock). Other villages are currently linked with community homestays with local culture and cuisine for both domestic and foreign tourists.

2.8. Tudikhel (parade ground)

Tudikhel is another destination not to be missed by those who come to visit Tanahunsur. The wide square used as parade ground by army of Sen Dynasty, the Taro house, the stone staircase that leds to the palace premises and the panoramic view with beautiful mountains are the attractive parts of this destination. Near Tudikhel, tourists can also enjoy private orange, cinnamon and avocado farms and solar water supply scheme.

2.9. Tanahusur Eco-Trek

Tourism in Nepal is based on nature and culture. There are many examples of environmental degradation due to unorganized tourism. The concept of Eco-tourism, which aims to distributes the tourism benefits to the local people, protects and promotes natural and cultural heritage was initiated in the 1970s and 80s.

Tanahusur Eco-trek connects fertile land of Mulpani Kuna (470 m), Vyas Municipality Ward No. 11 to historical and archeological heritage site Tanahusurgadhi (1240 m). The 5 km long route is calm, cool, rich in bio-diversity

and far away from the road and city noise. It is short and easy for all age groups and promoted with the theme "Protection of natural and cultural heritage and bio- diversity, clean environment and healthy body". The trail can easily be covered within 2 hours while taking a rest in dozens of old Chautari (rest place). At the entrance, Mulpani mother group and Tanahusur Devsthal Community Home-stay Management Committee welcomes the hikers with local snacks and food, while Tanahusur Community Home-stay Management Committee makes the Tanahunsur visit even more pleasant with local cuisine, accommodation and cultural programs.

2.10. Home-stay

Culture is the totality of activities performed for the needs, ease and entertainment of human life from birth to death. Home-stay is a community-based tourism industry and is a fusion of local culture, cuisine and environment. Gharbas is Nepali name for home-stay and it means to stay with family. The salient feature of homestay is the hospitality, creating the real feeling of 'a home away from a home'. Tanahusur Devasthal Community Homestay (1000 m) and Tanahusur Community Homestay (1150 m) are two homestay groups providing warm hospitality to visitors, where one can enjoy historical artifacts, local culture and the serene landscape and biodiversity.

Other information related to homestay:

a) Tanahusur Devasthal Community Home-stay

Total number of households: 30

Number of households and capacity for homestay operation: 14 (40 people)

Major ethnic groups: Magars, Newars and Dalits

Services and facilities: roads, electricity, communication, health post, community building, secondary school, agricultural cooperative, Wi-Fi

Major Crops: Maize, Millet, lentils, beans, local ghee, honey, fruits and vegetables.

Contact: Mr. Madan Ale, Chairman, **9869095305**
Mr. Padam Thapa, Secretary, **9806557086**

b) Tanahusur Community Home-stay

Total number of households: 44

Number of households and capacity for homestay operation: 8 (30 people)

Major ethnic groups: Magars, Newars and Dalits

Services and facilities: roads, electricity, communication, health post, community building, secondary school, agricultural cooperative, Wi-Fi

Major Crops: Maize, Millet, lentils, beans, local ghee, honey, fruits and vegetables.

Contact : Mr. K.B. Thapa, Chairman, **9846091032**
Mr. Shiv Khawas, Secretary, **9846245210**

2.11. Jungle walk

Jungle walk is another adventure in Tanahusur. One can enjoy different wild animals, birds, plants and butterflies. About a dozen community forest user groups are managing the forest and the landscape. Tanahusur Community Forest is rich in biodiversity and Jungle walk is easy and entertaining as forest boundaries are extended to four different killas (forts): Suwarebhanjyang (North), Mulpani (South), Ladikhola (East) and Ramche (West). One can also enjoy the only Parijat Forest of the country.

2.12. Agro farm observation

Tanahusur is also known for agriculture and fruits. Orange trees are not only found in the orchard but also in the village roads and trails. During fruiting season, one can enjoy the branches full of oranges and hence referred as 'Orange Hiking'. At present, along with orange cultivation, the locals have also embraced farming of cinnamon, avocado and dragon fruit.

3. Participatory Tanahusur Landscape Conservation Project

Introduction

Project Name: Participatory Tanahusur Landscape Conservation Project
Project duration: March 2020 to December 2021
Project Budget: US$ 40,000 from UNDP GEF SGP
Project location: Tanahusur, Vyas Municipality ward no 11
Project Beneficiaries: 500 people (123 households)
Project implemented by: Energy and Environment Nepal
Implementing partners: Vyas Municipality, Sampada Nepal, Bhanu Municipality, Department of Archeology, Division Forest Office Tanahun, Krishi Gyan Kendra Tanahun, Water Supply and Sanitation Division Office Tanahun, Bhanu Peace Park Development Committee, Tanahun Chamber of Commerce and Industry, Tanahusur Tourism Master Plan Implementing Committee, Tanahusur-Damauli Sampark Manch, community home-stays and local CBOs, user groups, mother groups etc.

Project objectives:

Overall objective to enhance local capacities on sustainable conservation of natural resources of Tanahusur landscape through income generation and eco-tourism management.

Project:

- Forest and Biodiversity Conservation: Facilitated to renew operational plans of 3 Community Forest having a total area 291 ha and benifitting 123 households.
- Conservation of Parijat Forest: Provided fire management training and firefighting equipment
- Conservation of 3 water ponds for drinking water and for wild animals
- Revive water lift plant. New submersible water pump installed and solar panels repaired. Benefitting 50 households.
- Provided training on organic farming, vermi-compost making, organic manure and pesticide making.
- Supported a set of hand tractor, vegetable seed and plastic tunnel.
- Facilitated to establish Farmer's field school.
- Supported a set of bed with mattress, quilt, blanket, pillow and bed covers as per Home-stay Management Directives 2076 of Gandaki Province to 16 homestays.
- Provided drinking water and electricity facility at Bhanjyang, established Tiktok station at Thumka as part of picnic spot development.
- Developed a 5km Tanahusur Eco-trek from Mulpani (470 m.) to Tanahusurgadhi (1240 m).
- Repaired of Gaddi Chautara and Chhana (the King's chair and shed)

Celebration of first ever Cultural Heritage and Environment Conservation Fair at Tanahusur:

Cultural Heritage and Environment Conservation Fair was celebrated for the first time in Tanahusur. The two days Gala event which also marked was organized under the leadership of Vyas municipality. Other partners included Bhanu Municipality, Department of Archeology, Division Forest Office Tanahun, and Sampada Nepal. Nearly Five thousand visitors including dignitaries from various fields Visited during the festival and expressed their commitment to promote ecotourism and overall development of Tanahusur.

Co-funding for Development Initiatives

Although UNDP GEF SGP has supported US$ 40,000, a total of Rs. 11,51,000 have been invested for overall development of Tanahusur.

S.N	Name of Institution	Description	Amount
1	Vyas Municipality	Homestay Training and building infrastructure	5,500,000
2	Vyas Municipality Ward no.11	Eco trek development program	600,000
3	Division Forest Office, Tanahun	Eco trek, construction of check dam	500,000
4	Water Supply and Sanitation Division Office, Tanahun	Drinking water management	10,000,000
5	Ministry of Industry, Tourism, Forest and Environment (Gandaki Province)	2 community homestay, infrastructures, solar power, internet supply	3000,000
6	Department of Archaeology	Construction of Khhadgakali Temple	8,000,000
7	State Government and Vyas Municipality	Construction of road to Khhadgakali Temple	80,000,000
8	Local users group, CBOs and community participation	LS	25,00,000
		NPR Total	110,100,000

Source: Annual Report of Concern Agencies FY 2078/079

Results

The project successfully demonstrated how coordinated effort can metamorphose Tanahusur Landscape and behavior changes of local people. Few of the results are highlighted as:

1. A carefully packaged natural, cultural and archeological heritages are instrumental in attracting a large number of visitors. Every year more than fifty thousand tourist visited the area to enjoy the landscape.

2. Planned development: With the success of Tanahusur fare, a planned development effort has been initiated. Department of Archeology has initiated to preserve archeological amenities as per their annual plan. Likewise, Bhanu Peace Park Development Committee handed over the Tanahusur Tourism Master Plan to Vyas Municipality and Municipality has initiated allocating budget accordingly. Local community has initiating to repair and renovating cultural heritages such as temples, chautaras, stone trails etc and develop their own annual calendar to commemorate the national and international special days related to ecotourism, natural and cultural heritage.

3. Entrepreneurship development: The project promoted homestays in 22 households with bed capacity of 70 but seeing the influx of visitors, locals started investing to further expand their business. Those who can invest are constructing new houses for homestay, others have expanded their restaurants. Likewise, few households have invested in producing organic vegetables, poultry farming and goat raising. These entrepreneurship development in the village has reduced exporting food items from Damauli.

5. Some essential guidelines to develop Eco-tourism in Tanahusur:

Eco-tourism is established for economic development of the local people while protecting both culture and environment. Maintaining tourist flow as per carrying capacity helps conserving environment. some of guiding principle to promote eco tourism in Tanahusur are:

- Protect environment less impact on natural resources especially on wild animals, birds and plants while constructing physical infrastructures. .
- Involve stakeholders (local community, tourists, conservation staff, tour operators, government agencies etc.) in planning and implementing process.
- Protect and respect local religion, tradition and culture.
- Develop sustainable tourism so that the benefits are distributed to the local people.
- Aware stakeholders on the importance of conservation and their role and responsibility.
- Resolve conflict between wildlife and human.
- Develop climate friendly agriculture system,

Based on the guiding priciples, following are the specific roles

5.1 Some role of tourists visiting Tanahusur:

- Do not leave paper, plastic, bottles, cigarette butts etc. except your foot-prints.
- Do not take anything but photographs (Collection plants and insects are prohibited), seek prior consent from people for their photographs.
- Visit in a small group and follow designated route.
- Conduct picnics and establish camps only at designated places.
- Avoid using firewood and use kerosene, gas and other alternative energy.
- Hotels, lodges and home-stays should be used.
- Photographs may be taken but small plants or animals shouldn't be collected.
- Respect local culture and tradition; wear appropriate cloths and dialect acceptable to community.
- Collect information on food and accommodation, hotel lodge or homestay, map, safety and communication, transportation and weather prior to your visit.
- Follow the code of conduct of the home-stay

5.2 Role of Governments:

- Formulate a clear policy for rural-tourism development, prepare an operating procedure and aware the locals on these policies.
- Make tourism information system reliable.
- Strengthen security system of tourist destinations (tourist

police arrangement).

- Determine specific area for Eco and Agro-tourism.
- Provide necessary training to hotel, restaurant, home-stay and tour operators, guides etc.
- Identify suitable tourism amenities in the destination.
- Emphasize on sustainable tourism development by recognizing the impact of tourism.
- Involve stakeholders in the decision-making process.
- Protect archaeological and historical heritage including local norms, value, and demarcation of ancient memorial sites.
- Formulate and empower local management committees.
- Invest as per tourism management plan.

5.3 Role of Tour Operators:

- Inform locals and employees on profit and loss and impact tourism.
- Carry out tourism activities by determining the carrying capacity of the destination
- Reduce the negative impact of tourism by formulating small group of tourists and arrange them in an environment-friendly residence
- Arrange safe dispose of garbage.
- Aware tourists on the need to conserve culture and environment.
- Gain knowledge on national and international laws related to natural and cultural heritage.
- Do not unnecessarily affect wildlife.

- Perform activities that satisfy both the locals and tourists.
- Follow the code of conduct created by the local community.

5.4 Role of hotel, restaurant and home-stay operators:

- Employ trained and skilled human resources for quality services and employ locals where possible
- Provide necessary information through radio, TV, guidebook, brochure or social media
- Develop responsible tourism as per the operating procedures of hotels, restaurants and home-stays etc.
- Coordinate with the relevant associations by creating tour routes, schedules and annual calendars
- Make a FAM trip to writers, journalists, tour operators, tourism experts and investors.
- Organize/ sponsor and participate in national and international special days related to tourism.
- Support in preservation of local art and culture; entertain tourists in traditional way
- Use of renewable energy where possible.
- Maximise use of local products
- Do not collect rare wildlife.

6. Must-see tourist attractions in Tanahusur:

Ruins of Tanahusur Palace, forts that used by the Sen dynasty, streams, cannons and other weapons, Barudikhana, Gaddi Chautara, Saunepani, Kundapani, Bais Sindhi Chautari, Dhungesangu, PhulpatiDhunga, Ranipokhari, Dharamshala, Rani Bagaicha (Queen's garden), Bhagwatipani Temple, Dhan Godam, Bishnu and Shiva Temple, Golaghar, the wide Tundikhel, Silkhan, Jarkate Dhunga, rare Silinge Phool, Parijat forest, Shahid Park, Aina Pahara, Chhaplaune Dhunga, panoramic mountain views that includes Dhavalagiri- 8167 m., Manaslu -8163 m. and Annapurna I-8091 m. Local culture, beautiful Chundi; Buldi and Kalesti valleys, sunrise and sunset, flora and fauna and currently developed agriculture and livestock farm.

Tanahusur Then & Now

Viral Chautari

Deurali Danda

Adda Chautari

Bhagwatipani Temple

Baissidhi Chautara

Gaddi Chautari

Tanahusur Then & Now

Dubar Premises

Khadgakalika Temple

Tanahunsur Gadhi

प्रथम स्थानः सौजन्य थापा
आदिकवि भानुभक्त मा.वि.

द्वितीय स्थानः अस्मिता परियार
बालमन्दिर मा.वि.

Tanahusur Durbar Premises **World Heritage Day 2024**, Secondary Level Drawing Contest

तृतीय स्थानः रविन मगर
शिवपाञ्चायन मा.वि.

सान्त्वना स्थानः कृष्ण तामाङ
माया एकेडेमी

Suggested Itinerary for Tanahunsur Visit (one night two days)

Day	Time	From-to	Activities	Overnight
One	9:00	Kathmandu or Pokhara-Damauli	Drive (150 km) from KTM and 50 km from PKH.	Tanahunsur Community Home-stay/ Tanahunsur Devasthal Community Home-stay.
	3:00-9:00	Damauli-Tanahunsur	Drive to Tanahunsur (15 km) or Trek from Mulpani to Tanahunsur (2 hrs.), Village tour, observe sunset and home-stay activities	
Two	6:00-7:00	Tanahunsur	Observe sunrise, panoramic views of mountain, hills and valleys.	
	7:00-8:00	Tanahusur	Breakfast	In your own destination
	8:00-11:00	Tanahunsur	Observe natural and cultural heritage, archeological sites, agro farm etc.	
	11:00-12:00	Tanahunsur	Lunch	
	12:00	Tanahunsur-Damauli	Drive	

Some more suggested touristic package in and around Tanahunsur:

- Religious and Cultural Trip to Damauli: Observing Vyas, Parasar, Ananta and Shital caves, visit Jungle park, cultural museum, botanical garden, Tanahun hydro project, Chhabdi Baraha and different Gumba, Church, Mosque and temples, hike to Manahukot and enjoy with local culture and cuisine.
- Bhanu Ghansi Trek: Trek from Ghansikuwa-Tanahunsur-Chudiramgha (Birth place of 1st poet Bhanubhakta) Bimalnagar-to Bandipur.

प्राचीन स्मारक एवं पुरातात्विक सम्पदा स्थल तनहुँसुर

तनहुँसुर जिल्लाको मात्र नभइ नेपालकै एक महत्वपूर्ण ऐतिहासिक पृष्ठभूमि बोकेको स्थल हो । जसको अधिकांश भूभाग व्यास नगरपालिका वडा नम्बर ११ अन्तर्गत पर्दछ । पृथ्वी नारायण शाहले राज्य एकीकरण गर्ने क्रममा समेत अपराजित तनहुँसुरलाई प्रशासनिक अड्डा बनाई विभिन्न ९ सेन वंशीय राजाहरूद्वारा करिव २३० वर्ष राज्य सञ्चालन गरेको ईतिहास साक्षी छ । त्यसताका तनहुँ जिल्ला अन्तर्गत संरक्षण एवं विकास गरिएका विभिन्न कोट र गढीहरूमा हाल प्रदेश एवं स्थानीय सरकारको समन्वय र सहयोगमा केही पूर्वाधार विकास सहित संरक्षण कार्यहरू भईरहेको छ । तर तनहुँसूर जस्तो प्राचीन स्मारक एवं पुरातात्विक महत्वको स्थल निर्माणका लागि तीनै तहका सरकारको पहिलो प्राथमिकतामा पर्नु पर्दछ ।

दल बहादुर दुरा
वडाध्यक्ष व्यास न.पा.-११

कृष्णचन्द्र सुवेदी
अध्यक्ष, उर्जा तथा वातावरण नेपाल

तनहुँसुर मुलुककै एक प्राचीन स्मारक एवं पुरातात्विक सम्पदास्थल हो जहाँ हामी करिब दुई सय पचास वर्ष भन्दा पुराना सेनवंशीय राजाहरूद्वारा निर्मित मूर्त सांस्कृतिक सम्पदाहरूको अध्ययन, अवलोकन गर्न सक्दछौं । धरातलीय स्वरूप एवं भौगोलिक अवस्थितिले समेत अति सहज स्थानमा रहेको ऐतिहासिक तनहुँसुर जैविक विविधताले समेत भरिपूर्ण रहेको छ । यस क्षेत्रको प्राकृतिक एवं सांस्कृतिक सम्पदाहरूको संरक्षण एवं विकासका लागि स्थानीय समुदायसंग हातेमालोगरी विशेषतः पुरातात्विक सम्पदा र वातावरण संरक्षण सम्वन्धी जनचेतना अभिवृद्धि गर्ने उद्देश्यले हामी जुटेका थियौं । हाम्रो यस अभियानका लागि होस्टेमा हैंसे गर्नुहुने तनहुँसुर क्षेत्रका विभिन्न संघसंस्था, उपभोक्ता समिति, सामाजिक अभियन्ता र आमा समुहहरूको समन्वय र सहयोग अतुलनीय रह्यो । हाम्रा सगोल भावना, विचार र कार्यले हाल विश्व व्यापी द्रूतगतिमा वढ्दै गैरहेको पर्यटक संख्याको रफ्तारले तनहुँसुरलाई समेत एक सुन्दर, शान्त, स्वच्छ एवं वातावरणमैत्री पर्यटकीय गन्तव्यको रूपमा विकास गर्न सक्नेमा हामी विश्वस्त छौं ।

व्यास नपा ११ तनहुँसुर आफैमा ऐतिहासिक, धार्मिक एवं पुरातात्विक हिसावले महत्वपूर्ण त थियो नै, वडाको नेतृत्व तहमा बसेर देश र माटोको सेवा गर्ने अवसरलाई अधिकतम् समयानुकुल अझ व्यापकता वनाउन पूर्वाधार विकासका केही आयामहरू लाई अगाडी वढाउने प्रयास गरें । त्यो समयमा सहयोग गर्नुहुने सम्पदा नेपालका अध्यक्ष हरिसिं गुरूङज्यू, उर्जा तथा वातावरण नेपालका अध्यक्ष कृष्णचन्द्र सुवेदीज्यूद्धयलाई मेरा लागि प्रेरणाका श्रोत ठानेको छु । समग्र तनहुँसुर क्षेत्रको विकासका लागि झर्को नमानी मेरा कुरा सुनिदिनका साथै मलाई सदैव डोऱ्याउनु हुने माननीय संविधानसभा सदस्य रामचन्द्र पोखरेलज्यू र वडाका चौतर्फी विकासका लागि नगर प्रमुख बैकुण्ठ न्यौपानेज्यूको भूमिका प्रति खुसी एवं आभार व्यक्त गर्दै यस तनहुँसुर सचित्र पुस्तक प्राचीन स्मारक एवं सम्पदा स्थलहरूको संरक्षण र विकासका लागि एक महत्वपूर्ण मार्गदर्शक बनोस्, शुभकामना ।

निर बहादुर खड्का
निवर्तमान वडाध्यक्ष व्यास न.पा.-११